

Αρχιμ. Νικοδήμου Μπαρούση, σχόλιο περί Ασματικού Τυπικού

Από το βιβλίο "Αιθερίας: Οδοιπορικόν εις το Σινά και τους Αγίους Τόπους" της Ιεράς Μονής Χρυσοποδαριτίσσης Νεζερών Πατρών, με μετάφραση και σχόλια του Αρχιμ. Νικοδήμου Μπαρούση (εκδ. ΤΗΝΟΣ 2007), παραθέτω το σχόλιο του π. Νικοδήμου σχετικά με το ασματικό τυπικό, στην υποσ. 1, σελ. 144-146 του ανωτέρω πονήματος:

Είναι προφανές ότι η ασματική ακολουθία ε γνώρισε την ιδική της ανάπτυξη. Όμως, δεν γνωρίζουμε τις περιστάσεις, υπό τις οποίες εγεννήθη η τάξι αυτή. Δεν γνωρίζουμε περισσότερα για την εξέλιξί της. Τα δύο χειρόγραφα του «Τυπικού της Μεγάλης Εκκλησίας», που σήμερα είναι γνωστά, (το χειρόγραφο της Πάτμου και το χειρόγραφο των Ιεροσολύμων), μαρτυρούν δια την τάξι (της ασματικής ακολουθίας) της Μεγάλης Εκκλησίας, κατά τον ΙΑ΄ αιώνα. Δικαίως παρατηρεί ο I. Mansveton, ότι «δεν γνωρίζουμε τι ακριβώς ήταν η ασματική ακολουθία». Γενικώς, προς μελέτην της ασματικής ακολουθίας, οι λειτουργιολόγοι παραπέμπουν εις την περιγραφήν του Αγίου Συμεών Θεσσαλονίκης, εις τον λόγον αυτού «Περί της θείας προσευχής» (P.G. 155, 628 εξ. Πρβλ. Περί του «ασματικού όρθρου», P.G. 155, 640 εξ.).

Η περιγραφή αυτή παρουσιάζει την τάξι της ακολουθίας κατά τον ΙΔ΄ αιώνα, οπότε και εξέπνευσε. Η ασματική ακολουθία ουσιαστικώς συνίστατο εις αντιφωνική ψαλμώδησι των Ψαλμών. Πρέπει, όμως, να ενθυμηθούμε ότι το Ψαλτήρι της Μεγάλης Εκκλησίας ήταν διηρημένο εις αντίφωνα, προς τον σκοπόν αυτόν. Επειδή οι ακολουθίες απαρτίζοντο από αντίφωνα, το Ψαλτήρι περιελάμβανε 68 αντίφωνα, τα οποία ήσαν εγκατεσπαρμένα εις τον εσπερινόν και τον όρθρον, δι΄ ένα κύκλον δύο εβδομάδων. Κάθε ψαλμικός στίχος των αντιφώνων αυτών συνωδεύετο από ένα εφύμνιον. Τα αντίφωνα, που είχαν περιττόν αριθμό, είχαν ως εφύμνιον το «Αλληλούϊα», ενώ τα αντίφωνα με άρτιον αριθμό είχαν ως εφύμνιον ένα σύντομον στίχον.

Όλες, γενικώς, οι ακολουθίες άρχιζαν δια της εκφωνήσεως του ιερέως: «Ευλογημένη η βασιλεία του Πατρός και του Υιού και του Αγίου Πνεύματος...», και περιελάμβαναν συνήθως δύο μέρη. Το πρώτον ετελείτο εις τον νάρθηκα, και συνίστατο από μίαν σειράν αντιφώνων. Κάθε αντίφωνον συνωδεύετο από διακονικές αιτήσεις, οι οποίες συγκεφαλαιώνοντο δια μιας ιερατικής ευχής. Το δεύτερον μέρος της ακολουθίας ετελείτο εις τον κυρίως ναόν.

Πέντε είναι τα χαρακτηριστικά σημεία της ασματικής ακολουθίας: α΄) Τρία αντίφωνα, δια των οποίων άρχίζει κάθε ακολουθία, τα οποία εψάλλοντο κατ΄ αντιστοιχίαν των στίχων τριών ψαλμών, και ετελείωναν δι΄ ενός κοινού εφυμνίου, β΄) Πέντε ευχαί, μεταξύ των οποίων τρεις, οι οποίες αντιστοιχούσαν προς τα τρία ψαλμικά αντίφωνα, και οι δύο τελευταίες, της κεφαλοκλισίας, δηλαδή και της απολύσεως, γ΄) Όλα, όσα ελέγοντο, εψαλμωδούντο, εκτός των αιτήσεων, των ευχών και των εκφωνήσεων, δ΄) Εις κάποιες ακολουθίες προσετίθεντο ευχαί δια τους κατηχουμένους και δια τους πιστούς, ε΄) Δεν υπήρχαν στιχηρά, κανόνες, ευχαί και άλλα στοιχεία, τα οποία υπάρχουν εις την σημερινήν ακολουθία. [Δι΄ όλα τα ανωτέρω πρβλ. Archim. Job (Getcha), "La réforme liturgique du Métropolitte Cyprien de Kiev", Institut de Théologie Orthodoxe Saint-Serge, Paris 2003, -(υπό ελληνικήν μετάφρασιν παρ΄ ημίν) σ. 143-146, και Τρεμπέλα, «Ευχολόγιον», σ. 168 εξ.].

Η διάταξι της ακολουθίας, ως έχει σήμερα, είναι καρπός πολυετούς εργασίας Αγίων και Διδασκάλων της Εκκλησίας, απεκρυσταλλώθη όμως πλήρως κατά την περίοδο της μεγάλης ακμής και οριστικής διασαφήσεως της ορθοδόξου θεολογίας, τον ΙΔ΄ αιώνα. Η σημερινή ακολουθία είναι

μία σύνθεσις της αρχαίας μοναχικής ακολουθίας, η οποία ανάγει την αρχή της εις τους χρόνους των Μαρτύρων, (Pitra J., “Hymnographie de l’ Église Greque”, Rome 1867, σ. 52 – πρβλ. αββά Κασσιανού, σ. 59, 109), και της ασματικής ακολουθίας, η οποία, κατ’ απομίμησιν της μοναχικής, άρχισε να τελήται εις τα Ιεροσόλυμα, μάλλον, μετά το διάταγμα του Μεγάλου Κωνσταντίνου περί ανεξιθρησκείας («Εδικτον των Μεδιολάνων», 313 μ.Χ.).

Η σημερινή τάξις των ιερών ακολουθιών ονομάζεται «Βυζαντινό Τυπικό», (πρβλ. archim. Job, “Réforme”, σ. 28 και Taft, ... , σ. 13), και φέρει εξ ίσου στοιχεία τόσον εκ του μοναχικού όσον και εκ του ασματικού τυπικού. Η θέσπισις και οριστική επικράτησις του «Βυζαντινού Τυπικού» υπήρξε θεμιτή και επιβεβλημένη ενέργεια της Εκκλησίας, διότι έγινε προς διασφάλισιν της δογματικής αυτής αλήθειας, ώστε η λατρεία (lex orandi) να είναι ολοκληρωμένος καρπός της πίστεως (lex credendi), και να εκφράζη εις όλην της την έκτασιν τις δομές και μορφές της. Το «Βυζαντινό Τυπικό» ήταν ένας γνήσιος καρπός της αυτοσυνειδησίας της Εκκλησίας προς αποφυγήν της αλλοτριώσεώς της, υπό το πρόσχημα της λειτουργικής ανανεώσεως και της συμμορφώσεως προς τις ιστορικές συνθήκες και τις καθημερινές ανάγκες της ζωής. Ήταν μία επιβεβλημένη προσαρμογή «ανάλογα με το περιεχόμενο της πίστεως, και όχι ανάλογα με τις απαιτήσεις του κόσμου», όπως θα έλεγαν οι άγιοι Κολλυβάδες. (Πρβλ. αρχιμ. Αμφιλοχίου Ράντοβιτς, «Η φιλοκαλική αναγέννησις του ΙΗ΄ και ΙΘ΄ αιώνος και οι πνευματικοί καρποί της», Αθήναι 1984, σ. 25).

Σύντομο σχόλιο στην προσπάθεια του Αγίου Συμεών Θεσσαλονίκης για διατήρηση της Ασματικής Ακολουθίας

«Περὶ τοῦ μηδαμῶς ἀφεθῆναι ποτὲ τὴν τοῦ ἁσματος ἀκολουθίαν: +

Ἰδία δὲ τοῦτο ἐν ἀγίῳ παρακελευόμεθα πν(εύμα)τι, ὡς ἐπειδήπερ ἐξαρχῆς ἡ τοῦ ἁσματος ἀκολουθία ἐν τούτῳ καὶ μόνῳ τῷ θείῳ ναῷ διετηρήθη ψάλλεσθαι, πρότερον ψαλλομένη ἐν κωνσταντινουπόλει καὶ ἀντιοχείᾳ, καὶ ἐν ἄλλαις ἀγίαις ἐκκλησίαις, καὶ οὐπω μέχρι τοῦ παρόντος κατάλυσιν ἐνταῦθα εἵληφε, καὶ εἰς τὸ ἐξῆς τοῦτο διαμένειν, καὶ φυλάττεσθαι διαπαντός ἐν τῷ τοιούτῳ ναῷ τῆς ἀγίας σοφίας, καὶ τὴν ἀκολουθίαν τοῦ ἁσματος ψάλλεσθαι, ἀρχαίαν οὖσαν καὶ τεθειμένην καλῶς, καὶ μηδένα ταύτην παρασαλεύσαι πώποτε.

Καὶ ἔτι διατυποῦμεν εἰς κρείττονα τάξιν τῶν ἱερῶν ὕμνων, συνθήκην τε καὶ εὐταξίαν, ἵνα τοῦ παλαιοῦ ἁσματος ἀδομένου, οἶον ἄρτιμά τι καὶ ἡδυσμα, καὶ οἱ παρὰ τῶν ἀγίων συντεθέντες διὰ κανόνων ὕμνοι, σὺν τούτῳ μέλπωνται. ὡσὰν καὶ αἱ τῶν πολλῶν ἀκοαὶ θεραπεύοιντο, εἰς ἔθος ἐλθοῦσαι τῆς μελωδίας τῶν κανόνων, καὶ ἀπλῶς ὡς ἂν ἀναγκαίου ὄντος τοῦ πράγματος. τὸ μὲν, ὡς τὰς ἐορτὰς κατὰ πολὺ κοσμοῦντων τῶν ἀγίων διὰ τούτων τῶν ὕμνων, ἐκ τῶν εὐαγγελικῶν τε καὶ ἀποστολικῶν ἅμα καὶ προφητικῶν ῥήσεων καὶ ἐννοιῶν θείων αὐτοῖς συντεθειμένων. τὸ δὲ ὡς καὶ τῶν ἀγίων διὰ τῶν ἀγωνισμάτων αὐτῶν ἐπαινουμένων, καὶ συνδοξαζομένων τῷ ὑπὲρ οὗ ἡγωνίσαντο. ἔτι δέ, ὡς καὶ τῇ παλαιᾷ τῆς καινῆς συμφωνούσης, καὶ μᾶλλον τὰ πρὶν σκιώδη τῆς ἀληθείας ἐπισφραγιζούσης καὶ τελειούσης. Τοῖνυν καὶ οὕτω καθ’ ἡμέραν ὁ ὀρθρος ψαλλέσθω. [...]»

Τα ανωτέρω ελήφθησαν εκ του κώδικος EBE 2047, και το f 6r-6v, με προσπάθεια να διατηρηθεί, όσο γινόταν, η ορθογραφία του κειμένου (ζητώ την επιείκεια των αναγνωστών για τα πιθανά σφάλματα ανάγνωσης και αντιγραφής). Πρόκειται για έναν πολύ σημαντικό κώδικα, πιθανό αυτόγραφο του αγίου Συμεών Θεσσαλονίκης (τέλη 14ου-αρχές 15ου αι.) ή κάποιου εκ των μαθητών του, που περιέχει την τάξη της ασματικής ακολουθίας, όπως διεσώθη στην Θεσσαλονίκη

μέχρι την εποχή του αγίου, και μάλιστα με αρκετές επεμβάσεις και διορθώσεις δικές του σε διάφορα "άτοπα", που ο ίδιος κατονομάζει. Περιέχει επίσης εν συντομία και την τάξη του Εσπερινού, του θυμιάματος κ.λπ. της Μ. Εκκλησίας Κων/πόλεως.

Ο άγιος αναγνωρίζει γενικώς στα συγγράμματά του την επικράτηση του ΤΑΣ (ήτοι, του 2ου Τυπικού του Αγίου Σάββα, ή Ιεροσολυμητικού Τυπικού, ή αλλιώς, της Βυζαντινής λεγομένης Συνθέσεως), ακόμα και στους περισσότερους ναούς της Επισκοπής του, και εμμένει απλώς στην διατήρηση του "άσματος" μόνο στην Αγία Σοφία Θεσσαλονίκης, όπως ξεκάθαρα φαίνεται στο παραπάνω απόσπασμα, επειδή μόνο εκεί διτηρήθη μέχρι την εποχή του. Θεωρούσε ίσως, ότι η διατήρηση του "άσματος" στον Καθεδρικό Ναό της Θεσσαλονίκης ήταν η τελευταία ευκαιρία και η μόνη ελπίδα επιβιώσεως της αρχαίας αυτής τάξεως, έστω και παρηλλαγμένης πως, αφού σε όλες τις υπόλοιπες λατρευτικές κοιτίδες ήταν πλέον σαφές ότι είχε παρέλθη η τάξη αυτή ανεπιστρεπτί. Ως γνωστόν, μετά την κοίμησή του, η ασματική τάξη εγκαταλείφθηκε οριστικά και στη Θεσσαλονίκη, παρ' όλον τον μεγάλο αγώνα του αγίου και τις υπέρ της μοναχικής υμνογραφίας προσαρμογές και προσθήκες του στην ασματική ακολουθία.

Είναι πολύ σημαντικό το σημείο εκείνο που εξηγεί ότι η προσθήκη του ποιητικού είδους των κανόνων στην ασματική ακολουθία του όρθρου, δεν "θεραπεύει" μόνο τις ακοές των πιστών (σαν "άρτυμα" και "ήδυσμα" της παλαιάς ασματικής λατρείας του όρθρου), που ήδη τους συνήθισαν λόγω της επικράτησης της Βυζαντινής Σύνθεσης στην λατρεία της περιφέρειας του, αλλά υπήρξε και "πράγμα αναγκαίον" για τρεις ακόμη λόγους:

1. Διότι οι κανόνες, ως ποιητικό είδος, "κατά πολύ κοσμούν" τις εορτές των αγίων, έχοντας μέσα τους εγκατεσπαρμένες "ρήσεις ευαγγελικές, αποστολικές και προφητικές",
2. Διότι με την προβολή του βίου των αγίων και των αγωνισμάτων τους που υπάρχει εντονότερα στο ΤΑΣ και στις καθ' ημέραν ακολουθίες που αυτό προέβλεπε, ακολουθίες αποτελούμενες βασικά από ένα τουλάχιστον κανόνα και το σχετικό συναξάριον, συνδοξάζονται και αυτοί μαζί με Εκείνον για τον Οποίον αγωνίσθηκαν και έπαθαν, και
3. Διότι ο άγιος φαίνεται να αναγνωρίζει ότι το έντονα παλαιοδιαθηκικό ασματικό τυπικό είναι σκιωδέστερο από το οπωσδήποτε πίο καινοδιαθηκικό (και ως εκ τούτου, πίο αποκαλυπτικό) πνεύμα της νέας λατρείας. Μάλιστα, αν καταλαβαίνω καλά, φαίνεται να διατυπώνει την άποψη, ότι όπως η Παλαιά Διαθήκη συμφωνεί με την Καινή, και όπως η Καινή επισφραγίζει και τελειοποιεί την Παλαιά, έτσι και η νέα λατρεία τελειοποιεί την αρχαιότερη οπωσδήποτε ασματική, η οποία υστερούσε, κατά κοινή ομολογία, σε δυνατότητα δογματικής έκφρασης, αλλά και ειδικότερης λατρευτικής στις διάφορες μεγάλες εορτές, Δεσποτικές, Θεομητορικές, ή μεγάλων αγίων.

Στα Άπαντα του αγίου που γνώρισαν και έντυπη έκδοση στη πρωτότυπη γλώσσα το 1683, και σε νεώτερη μετάφραση το 1862, δεν φαίνεται σε όλα τα σημεία καλά το πνεύμα με το οποίο ομιλεί ο άγιος σχετικά με την διατήρηση της ασματικής τάξεως. Εκεί αναφέρεται στο θέμα κάπως συνοπτικότερα και πίο αξιωματικά. Ευτυχώς, στο εν λόγω χφ, το σημαντικότερο αυτό θησαύρισμα της Εθνικής μας Βιβλιοθήκης, ξεδιαλύνονται περισσότερο τέτοιου είδους θολά σημεία, σχετικά με τις απόψεις του σπουδαίου αυτού αγίου και λειτουργικού θεολόγου της Εκκλησίας μας.

Να προσθέσω, τέλος, ότι από την μέχρι τώρα μελέτη του κώδικος αυτού, φαίνεται ότι η τάξις της Ασματικής Ακολουθίας, εάν ετηρείτο και σε κάποιους ενοριακούς ναούς, πάντως δεν ετηρείτο όπως

ακριβώς στην Αγία Σοφία Θεσσαλονίκης, αλλά με κάποιες αναλογίες και οπωσδήποτε με διαφορές που προέκυπταν κυρίως από την απουσία Αρχιερέως και την έλλειψη διακονητών. Γενικώς, εξ όσων γνωρίζω, η αναφορά του αγίου Συμεών στα μεγάλα λατρευτικά κέντρα της εποχής (Κων/πολη, Αντιόχεια κ.λπ.) συνδέεται από τους λειτουργιολόγους με τους Καθεδρικούς Ναούς και όχι με όλες ανεξαρτήτως τις ενορίες. Εξάλλου, δεν υπάρχει πουθενά μαρτυρία στις πηγές για την καθαρά ενοριακή λατρεία της πρώτης χιλιετίας. Αντιθέτως, ό,τι έχουμε από πηγές, αναφέρεται στα μεγάλα λατρευτικά κέντρα και ειδικότερα στους Καθεδρικούς Ναούς. Για τον λόγο αυτό, στην ξένη βιβλιογραφία τα τυπικά αυτά χαρακτηρίζονται συν τοις άλλοις κι ως Καθεδρικά (Cathedral, Cathédrale κ.λπ.). Αν μελετήσει κανείς έστω κι επιδερμικά το Ασματικό Τυπικό σε όσες (λίγες, οπωσδήποτε, και αρκετά νεώτερες, μετά τον 10ο αι.) πηγές διασώθηκε, θα διαπιστώσει ότι η εφαρμογή του σε απλές ενορίες της εποχής μόνο υπό κλίμακα θα μπορούσε να γίνει, όπως περίπου και σήμερα γίνεται στις ενορίες, όπου εφαρμόζεται κατά βάσιν ένα τυπικό που προέκυψε από το ΤΑΣ με πολλές προσαρμογές επί το ενοριακότερον. Ο λόγος που αυτό συνέβαινε έχει να κάνει και με την μεγάλη απαίτηση του Ασματικού Τυπικού για διακονητές και για πληθώρα Κληρικών όλων των βαθμίδων, που προφανώς απουσίαζαν από τις μικρές ενορίες. Άρα, ακόμα κι αν ετηρείτο παλαιότερα σε όλες τις ενορίες, θεωρώ πολύ δύσκολο να εφαρμοζόταν ακριβώς όπως στις Καθεδρικές Εκκλησίες των μεγάλων λατρευτικών κέντρων.

Με όλα αυτά θα ήθελα να πω συμπερασματικά, ότι κατά την γνώμη μου δεν είναι ορθό να υπερτονίζουμε την προσπάθεια του Αγίου Συμεών για διατήρηση αυτού του τύπου λατρείας, ούτε να κάνουμε τα συγγράμματά του σημαίες μιας προσπάθειας ευρύτερης αναβίωσης του Ασματικού Τυπικού στις ημέρες μας. Ο Άγιος παρέλαβε την τάξη αυτή. Εμείς όχι. Αυτός γνώριζε τις λεπτομέρειές της. Εμείς τις φανταζόμαστε. Και αγωνίστηκε, όπως ο ίδιος λέει, όχι για την αναβίωση του Ασματικού Τυπικού ευρύτερα, αλλά μόνο για την επιβίωσή του στην περιφέρειά του και σε έναν συγκεκριμένο Ναό, επειδή ακριβώς σε αυτόν η Ασματική τάξη ποτέ μέχρι τότε δεν είχε εκλείψει, και επειδή προφανώς θεωρούσε κρίμα να χαθεί ολοκληρωτικά ακόμα και η τελευταία ανάμνηση της αρχαίας λατρείας της εν τω κόσμω Εκκλησίας. Άραγε, αν ο Άγιος Συμεών δεν είχε παραλάβει δια ζώσης την λατρεία αυτή, θα επέμενε τόσο για την διατήρησή της; Ας μου επιτραπεί να αμφιβάλω για κάτι τέτοιο.